

5 september 2025

Terugblik: Paradiisodebat 2025

Op maandag 1 september 2025 vond de 24ste editie plaats van het Paradiisodebat.

De livestream is via [deze link](#) terug te kijken.

[Klik hier](#) voor de voordrachten van de sprekers en recensies in de media.

Lees hieronder het verslag door Edo Dijksterhuis:

Twee noten die direct herkenbaar zijn: de openingsklanken van Under Pressure. Effectiever dan een gong om het einde van een pauze aan te geven. De hele zaal, die ondanks het afwijkende tijdstip – maandagochtend 11 uur – tot op de balkons vol zat, was meteen stil. Terwijl conservatoriumstudent Sanam Maroufkhani de rest van het nummer op een elektrische piano speelde en David Bowie en Freddie Mercury hun hitsingle uit 1981 in honderden hoofden zongen, was op het scherm het thema van het Paradiisodebat 2025 te lezen: De kunsten onder druk.

In zijn openingswoord illustreerde Kunsten '92-voorzitter Jeroen Bartelse die druk aan de hand van concrete voorbeelden: toneelstukken die in Moskou illegaal worden verklaard, rappers die zich in Londen voor het gerecht moeten verantwoorden, verboden boeken in de Verenigde Staten. In meer dan negentig landen heersen censuur en intimidatie van kunstenaars en andere makers. En, zo waarschuwde Bartelse, “het sluimert ook in Nederland, waar de stem op de flanken verhardt”. De druk op de kunsten manifesteert zich als een direct dwarsbomen maar ook in de vorm van zelfcensuur. Met de verkiezingen voor de deur riep hij de politiek op om pal te staan voor de sector. Om te laten zien hoeveel ruimte er in Nederland nog is voor verbeelding, confrontatie en het gesprek tussen mensen met een verschillende mening.

In drie opeenvolgende gespreksrondes onder leiding van Nadia Moussaid werd het thema verder

uitgediept. Hans Boutellier, bijzonder hoogleraar polarisatie en maatschappelijke veerkracht aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, trad daarbij op als haar sidekick die gevraagd en ongevraagd kon 'inbreken' om te duiden wat er zoal ter tafel kwam.

Jeroen Bartelse, foto door Jelmer de Haas

Karin Amatmoekrim, foto door Jelmer de Haas

Ilana Rooderkerk, foto door Jelmer de Haas

Geert van Itallie, foto door Jelmer de Haas

Hans Boutellier en Nadia Moussaid, foto door Jelmer de Haas

Fenna Timsi, foto door Jelmer de Haas

Mirjam Terpstra, foto door Jelmer de Haas

“De vrijheid staat niet onder druk, maar de vrijheid wordt niet genoeg genomen”, stelde Karin Amatamoekrim, die de eerste discussieronde over maatschappelijke druk inleidde. De schrijver doelde daarmee op de vrijheid om een moreel oordeel te vellen en te zoeken naar inhoudelijke verdieping. Kunstenaars nemen die vrijheid wel, maar politici al veel te lang niet. Amatamoekrim mist moreel leiderschap in de politiek, met de impasse rond het Palestijnse vraagstuk als meest schrijnende gevolg. “Het humanistisch ideaal is uit het zicht geraakt en het moreel kompas is ondergeschikt gemaakt aan de economische koers”, constateerde zij. En hoewel Wim Kok in de jaren '90 al sprak over het ‘afschudden van ideologische veren’ schreef ze deze ontwikkeling op conto van Mark Rutte, wiens twaalf jaar als premier sterk gekleurd zijn door zijn vaak herhaalde uitspraak “voor visie moet je bij de opticiens zijn”. Gedurende dertig jaar neoliberalisme zijn ideologie en politiek ontkoppeld, met complete desinteresse als ergste gevolg.

VVD'er Eric van der Burg voelde zich aangesproken en erkende dat de Tweede Kamer en de politiek in het algemeen de afgelopen jaren te weinig leiderschap heeft getoond. “We zijn teveel bezig met 140 tekens en de Telegraaf van morgen. Ja, de VVD heeft het laten afweten en die uitspraak van Rutte was niet zijn beste.”

Zijn gesprekpartners kwamen met voorbeelden om aan te tonen dat het morele vacuüm niet geldt voor de gehele politiek. Ilana Rooderkerk van D66 bracht in herinnering dat haar partij zich succesvol had ingezet tegen de btw-verhoging op kunst en cultuur. Zij maakt zich zorgen over de sector, die ‘de kanarie in de kolenmijn’ is wat de democratie betreft. SGP'er Sjaak Simons, die aanwezig was als voorzitter Regionale Economie en Cultuur van het IPO, sprak zich ook uit voor het “borgen van cultuur in de samenleving” maar voelde zich desalniettemin aangesproken door Amatamoekrims woorden en vond dat “we het erover moeten hebben”. Waar Fenna Timsi, die afgelopen maand haar positie als VN-jongeren vertegenwoordiger afzwaaide, meteen een

concreet voorbeeld tegenover zette: het recente wetsvoorstel om verheerlijking van terrorisme strafbaar te maken. Volgens haar zet het de deur open voor censuur van en zelfcensuur door kunstenaars die zich bijvoorbeeld uitspreken voor Palestina. Volgens Mohammed Mohandis (GroenLinks-PvdA) is het beschermen van de artistieke vrijheid vooral een kwestie van politieke terughoudendheid, vaker tot tien tellen voordat je als Tweede Kamerlid olie op het vuur van de publieke verontwaardiging gooit. Maar, zo zei hij, “ik moet mijn mede-Kamerleden er vaak op wijzen dat wij niet over de inhoud van de kunsten gaan en voel me daarin alleen staan”.

Welke vormen maatschappelijk druk op de kunsten kan aannemen, werd duidelijk toen Paradiso-directeur Geert van Itallie uit de doeken deed waar het poppodium mee te kampen heeft sinds het optreden van de pro-Palestijnse rapformatie Kneecap. Er zijn spandoeken aan de gevel gehangen en leuzen gespoten, personeel is bedreigd, en JA21 stelde vragen in de gemeenteraad met als inzet het stopzetten van de subsidie. Dat is echter geen reden om de programmering aan te passen, stelde Van Itallie. Engagement zit in het DNA van Paradiso, dat zich in het verleden verbond met de antiapartheidsbeweging en de kraakscene. Maar niet alle 250 medewerkers denken overal hetzelfde over en daar moet hij als directeur een balans in vinden. Maar liefst wel met ruggensteun van de politiek, die de bewegingsruimte van de culturele sector moet veiligstellen.

De heftige publieke reacties op kunstuitingen zijn te herleiden tot de identiteitspolitiek die nu dominant is, duidde hoogleraar Boutellier. Emoties liggen aan het oppervlak en escaleren snel tot polarisatie. Dat vereist een nieuwe rol van de politiek. Die moet echt beschermend optreden. Niet alleen bedreigingen bestrijden, desnoods met de inzet van politie, maar ook expliciet steun uitspreken voor artistieke vrijheid. En door het stimuleren van cultuureducatie, die mensen doet begrijpen dat cultuur een maatschappelijke hoeksteen is, vergelijkbaar met de journalistiek en de rechtspraak.

Maar cultuureducatie staat zelf ook onder druk, stelde Mirjam Terpstra, directeur van de Nederlandse Associatie voor Podiumkunsten, vanuit de zaal. “Kinderen mogen niet mee naar bepaalde voorstellingen en ouders wantrouwen het culturele aanbod vanuit scholen.”

Op Van den Burgs ietwat provocerende vraag waarom er niet meer voorbeelden uit de zaal kwamen van makers die zich bedreigd voelen en politieke steun missen, nam kunstenaar TINKEBELL. het woord. Zij bracht in herinnering dat de Partij voor de Dieren twintig jaar geleden al Kamervragen stelde over haar werk en ze binnen de kortste keren honderdduizenden doodsbedreigingen kreeg. Tegenwoordig had ze vooral te maken met het ‘trollenleger van Caroline van der Plas’. Ze durft geen uitspraken meer te doen over Trump omdat dat een aanstaand project in de VS in gevaar kan brengen.

Als afsluiting van de eerste ronde zorgde Sanam Maroufkhani voor een contemplatief moment met haar nummer Indigo Valley, zichzelf begeleidend op de elektrische piano.

Sanam Maroufkhani, foto door Jelmer de Haas

Martine Gosselink, foto door Jelmer de Haas

Van links naar rechts: Sandra Beckerman (zittend), Mohammed Mohandis, Ilana Rooderkerk, Dylan Lochtenberg, Eric van der Burg, Laurens Dassen, Sjaak Simonse (zittend), Rachelle Smook, Eva Oosters (zittend), Fenna Timsi en Nadia Moussaid, foto door Jelmer de Haas

Mohammed Mohandis, foto door Jelmer de Haas

Dylan Lochtenberg en Laurens Dassen, foto door Jelmer de Haas

Sandra Beckerman en Mohammed Mohandis, foto door Jelmer de Haas

In de geest van vrijheid werd het Paradiisodebat om tien voor twaalf gepauzeerd zodat zij die dat wilden konden meedoen aan de actie Wij Werken Hier Niet Aan Mee. Op de stoep van Paradiso werd het maandelijks luchtalarm gedurende vijf minuten ‘verlengd’ met handgeklap, gejoel, gefluit en het slaan met lepels op meegebrachte pannen.

Terug in de zaal schakelde Martine Gosselink naar de Nederlandse politieke realiteit en wat die betekent voor de bewegingsvrijheid van de cultuursector. In haar inleiding van de tweede debatronde vertelde de directeur van het Mauritshuis hoe vooral kleine musea onder druk van voornamelijk lokale bestuurders hun programmering aanpassen. Niemand wil het publiekelijk toegeven maar er is sprake van politieke gijzeling en zelfcensuur. Gosselink pleitte voor GIGOOM-dagen – Ga In Gesprek Over Onze Musea – om dit soort tendensen boven tafel te krijgen. “Want als we een gesprek voeren met wetenschap als leidraad dan zullen we elkaar eerder vinden dan annuleren.”

Als directeur van een kleine kunstinstelling protesteerde Heske ten Cate vanuit de zaal tegen wat zij ‘deze vorm van framing’ noemde. “Ik herken me niet in dit beeld van voorzichtigheid”, stelde de leidinggevende van het Haagse Nest. “Juist de kleine instellingen opereren vaak op het scherpst van de snede. Het is cruciaal om je niet te laten censureren.”

Voor Dylan Lichtenberg, VVD-wethouder uit Veenendaal, was Gosselinks verhaal nieuws. “Maar als er signalen zijn van politieke druk dan moet daar meteen een gesprek over worden gevoerd.” Mohandis stak de hand in eigen boezem en erkende hoe makkelijk het is om als politicus meegezogen te worden in polarisatie en haalde een voorbeeld aan uit zijn eigen verleden als raadslid in Gouda. “Toen er ophef ontstond over de controversiële foto’s die Soorah Hera had gemaakt van profeten, ben ik meegegaan in de discussie die al snel uit de hand liep. Ik heb daar een grote les geleerd: als politicus kun je beter ontzenuwen dan er een schepje bovenop te gooien”.

De politiek moet meer empathie tonen, vond ook Volt-leider Laurens Dassen. “Het gaat om de vrijheid van het andere, afwijkende geluid.” En kunst is hét instrument om de norm uit te dagen. Om dat mogelijk te maken moet wel de overheidsbijdrage aan kunst en cultuur omhoog, naar 0,7% van het bbp. Ook in combinatie met een verhoging van het defensiebudget is dat volgens hem mogelijk, door geld weg te halen bij bijvoorbeeld landbouwvrijstellingen en de oldtimerkorting.

Dassens citeren uit eigen verkiezingsprogramma inspireerde andere panelleden hetzelfde te doen. Sandra Beckerman van de SP brak een lans voor één dag per week gratis toegang tot musea. Daarmee zou de politiek een vorm van tegenwicht kunnen bieden aan de gevoelens van haat, wraak en rancune die ze nu nog te vaak voedt. Mohandis pleitte vervolgens voor het wettelijk vastleggen van het recht op cultuur, vergelijkbaar met de bibliotheekwet die in 2026 ingaat en stipuleert dat iedere gemeente over een bibliotheek moet beschikken. Daarin kreeg hij bijval van de Utrechtse cultuurwethouder Eva Oosters en Rachelle Smook van de Jonge Democraten die wettelijke verankering noodzakelijk achtten om de cultuursector onafhankelijker te maken van politieke grillen.

Die concrete voorstellen uit de verkiezingsprogramma’s sloten onverwacht goed aan bij het citaat van Jean-Luc Godard waarmee Bregtje van der Haak, directeur Eye Filmmuseum, de derde gespreksronde inleidde. “Vage ideeën kun je alleen bestrijden met heldere beelden”,

stelde de Franse filmmaker. Volgens Van der Haak is er nu meer dan ooit behoefte aan heldere beelden, gezien de vervaging van het onderscheid tussen feit en fictie, de informatieverzadiging die onze concentratie verstoort en sociale media die het publieke debat ondermijnen. Het bewaren van beelden die de neerslag vormen van een tijd, een van de kerntaken van het filmmuseum, is volgens haar geen luxe maar een politieke daad. “Want wie het beeld bewaart, bewaart het geheugen.” Zodat niet ongemerkt het verleden kan worden herschreven, de waarheid worden gemanipuleerd en de democratie worden ondermijnd.

Bregtje van der Haak, foto door Jelmer de Haas

Eva Oosters, foto door Jelmer de Haas

Nadia Moussaid, foto door Jelmer de Haas

Ruben Timmer, foto door Jelmer de Haas

Rachelle Smook, foto door Jelmer de Haas

Sjaak Simonse, foto door Jelmer de Haas

Deze opening was voor SP-er Beckerman aanleiding om de recente aanval van VVD-leider Dilan Yesilgöz op zanger Douwe Bob in herinnering te roepen. Een voorbeeld van democratische erosie volgens haar. “Daarom moet het in deze verkiezingscampagne gaan over de vrijheid van de kunsten.” Vanuit de zaal stelde Nanja van Rijsse van de Creatieve Coalitie dat alle partijen dan wel iets steviger taal mogen gebruiken. Volgens haar worden kunst en cultuur in verkiezingsprogramma’s nog te vaak omschreven als iets ‘waar iedereen van moet kunnen genieten’. Van Rijsse wil dat partijen er echt voor gaan staan, kunst en cultuur tot één van hun vijf hoofdpunten maken.

Het slotakkoord kwam van hoogleraar Boutellier, die stelde dat de vrijheid van de kunstenaar absoluut is en alleen door strafrechtelijke grenzen wordt beperkt. Bij het tonen en presenteren van kunst ligt dat anders en bepaalt de context wat wel en niet kan. Maar, zo zei hij terwijl hij zich tot de aanwezige politici richtte, het is niet aan de politiek om zich daar inhoudelijk in te mengen. “Dus als je een collega rare dingen hoort zeggen: spring er meteen bovenop! Kunst en cultuur zijn cruciaal voor onze democratie.”